

Werner Thärichen

Emlékezés Herbert von Karajanra

2000. október 1-jén került sor Ulmban az évenkénti Herbert von Karajan rendezvényre, annak állítva emléket, hogy a fiatal dirigens karrierje 1927-ben innen indult.

Werner Thärichen a Berlini Filharmonikus Zenekar első szólótimpanistája és igazgatója volt.

Karajan mindig újra visszatért abba a városba, ahol mesterségét olyan odaadással és alapossággal megtanulta. Mindig büszke volt erre, úgy, hogy azokat a kollegákat akik hasonlót nem tudtak felmutatni, hanem először más tanszakon tanultak, — köztük kiváló hangszeres előadóművészeket vagy énekeseket, — „nem hivatásosak”-nak nevezte.

Itt Ulmban minden számottevő színház-és koncert darabot oly behatóan tanulmányozott, hogy azok mindenkorra rögződtek emlékezetében. Játszva bánt velük amikor később mint karmester és rendező egyidejűleg volt képes dirigálni és színpadi, technikai utasításokat adni. Hogy tudatosítsa magában, hogy miképp lehet saját belső erőnkkel gazdálkodni és hogy mely feladatoknál növekszik különösképpen a kortizon-szint, alkalmanként kísérleti személyként stresszvizsgálatok rendelkezésére állt (lásd a ZENEKAR 2000/3 számát).

Mellesleg becsúgy fűtötte, hogy a leggyorsabb autókat és a legmodernebb kisrepülőgépeket tesztelje, valamint saját vitorlás jachtjával, az általa betanított legénységgel regattákon induljon. Ezeket a hobbikat én inkább a kapcsolódáshoz számítanám. De mindenütt győznie kellett és egészen természetes, hogy ehhez környezetének is hozzá kellett járulnia. Amikor egy Beethoven szimfóniánál a kis karmesteri pálcával egyedül állt a zenekarunk előtt, néha egyáltalán nem úgy tűnt, hogy energiáit teljesen kihasználja.

Mindezt az Ulmban megszerzett fundamentumnak köszönheti, amire fel tudta építeni élete példa nélküli eredményeit. Talán a türelmetlen, lankadatlan igény volt az, amivel küzdő társait gyakran túlterhelte, úgy, hogy az ulmiak ötéves ottani tevékenysége után el akartak válni tőle. Egy bölcs intendáns bocsátotta őt világgá, habár Karajánnak még nem volt új szerződés a zsebében. Az ulmiak magatartását mély megbántásként és hálátlanságként élte meg. De az ulmiak ezáltal talán közreműködtek abban, hogy Karajan megerősödjön abban az elhatározásában, hogy a jövő útjait minden irányban biztosí-

tani kell. Senkitől sem akart többé függeni, önmaga akarta az irányt és a célt meghatározni.

Amikor Aachenben zeneigazgató lett és különleges kvalitásai mindinkább szóbeszéd tárgyává váltak, rövidlejárátú ajánlatoktól már nem hagyta elcsábíthatni magát. Életútját világos egyéni vonallá kövöcsölte. A Berlini Filharmonikus Zenekar szerette volna megismerni az aacheni fiatal tehetséget és egy koncertet ajánlott fel számára. Karajan visszautasította. Nem akart Berlinben a sok dirigens közül egyként megjelenni. Ott végül is létezett a nagy filharmonikus hangversenysorozat. Ebben Furtwängler őt, további három neves dirigens egy-egy koncertet vezethetett. És ezek többek között Karl Böhm, Eugen Jochum és Hans Knappertsbusch voltak..., akikre a filharmonikusokkal turnékat is rábíztak. Karajan kinyilvánította, hogy ezt a sorozatot éppen őrá szabták. Míg felkészül erre, Aachenben marad. Ez az öntudatosság a berlinieket meghökkentette és kíváncsivá tette; rövidesen elérte célját.

A Berlini Rádió Szimfonikus Zenekara meg akarta hívni őt egy koncertre a háború után. Karajan akkoriban Londonban tartózkodott. A szerződést csak azzal a feltétellel akarta aláírni, ha a belépődíjakat felemelik. Ismeretes, hogy milyen nehezen lehet karmestereket még szakemberek között is megítélni. A közönségnek még nehezebb dolga van. Így Karajan a koncertélmény megítélését a belépődíjak emelésével kívánta segíteni. Az élet túl rövid ahhoz, hogy arra várjunk, míg mások az igazi kvalitásokat felfedezik. Terveiben a pénz lényeges szerepet játszott. Dehát sokan gondolkoznak hasonlóképpen és ki ne szeretné piaci értékét ilyen sikeres módon közvetíteni tudni? Mindenesetre ebben is sokak számára példakép volt.

Mindenek feletti célja Furtwängler utódlása volt. Tudomására jutott, hogy Furtwängler nagyothallása miatt elveszítette munkaképességét és életörömét. 1954-ben, két héttel a Berlini Filharmonikus Zenekarral tervezett első amerikai útja előtt meghalt. Nagyon gyorsan kellett helyettestet találni. Tradicionális utazó diri-

genseink azonban másutt voltak elfoglalva. Utótt Karajan órája. Mindazonáltal még itt is feltételeket szabott: nem mint vendégkarmester, hanem a zenekar vezető karmestereként kívánt útra kelni. Ez természetesen lehetetlen volt, mivel egy ilyen szerződést nyugalmas körülmények között kell egyeztetni és kialakítani. Karajánnak azonban ismét volt ötlete: azt ajánlotta a berlini kulturális szenátornak, Joachim Tiburtiusnak, hogy a turnét sajtókonferencia keretében jelentse be és egyúttal kérdezze meg tőle, hogy vállalná-e a zenekar vezető karmesteri tisztségét. A javaslatot végül is sokan elfogadták, hiszen egy kérdés még nem jelent elkötelezettséget. Így történt, és Karajan válasza: „Ezer örömmel” azonnal világgá röppent. Ezzel egy alternatív megoldás elég bajossá vált. Közben Karajan szert tett rajongókra, még a zenekari tagok közül is, így az együttes elfogulatlan döntése a jövődöbéli zenekarvezető személyére már nem volt lehetséges.

Sokszor feltettem magamnak a kérdést, hogy amikor Karajan a követeléseivel mindig elment a határig, sőt sokszor új határokat vont meg, hogyan tudott olyan biztos lenni abban, hogy merész igényeivel egyszer nem árt önmagának. — Udvarias és szerény fellépése, sőt a fellépések utáni meghajlásai sem utaltak erős akaraterejére. Ha az embernek példaképre lenne szükség, hogy hogyan kellene saját sorsát kezébe vennie úgy, hogy abból a legjobb süljön ki, sokat lehetne tanulni tőle.

Karajan természetesen a legnagyobb karmestereknek egyike volt, pedig nem is tartozott a legkényyszerítőbb egyéniségek közé: kezei rendkívül lágy, egyenletes köröket írtak és teret engedtek sokféle érzelmnek. Ő maga nem rajzolta fel meghatározóan, hogy a lélek mélységeiből a zene mit képes kioldani, hanem a partitúrát hangjegyi hűséggel futtatta át lelki szemei előtt, a különböző értelmezéseket a hallgatókra bízva. A publikum elsőrendű kiszolgálásban részesült, mindenki megkapta, amire leginkább vágyott. Erős érzelmi indulatokat, tempóváltoztatásokat vagy dinamikai eltéréseket nem tűrt, ami némileg ellentmondott visszafogott fellépésé-

nek. Ezek a külső és belső ellentétek sok emberre varázslatos hatást gyakoroltak. Brillians technikával készült hanglemezek és TV felvételek majdhogynem imádni való jelenségként mutatták be őt. Maga ellenőrzött minden felvételt és beállítást. Mivel kívánságai a legtöbb esetben megvalósultak, állandóan új tervek és igények születtek.

Aki közelségét hódolatteljes viselkedéssel kereste, szívélyes fogadtatásban részesült. Másképpen lenézően és bizalmatlanul viselkedett. Japánban ő volt „A Császár” isteni jelzővel, de egyben a reménytelen megközelíthetőséggel. A zenekarral szemben igényes és ellentmondást nem tűrő erőszakot alkalmazott. Törődött a zenekari tagokkal, ha orvosi gondozásra szorultak, ámbar ezt „hangszerápolás”-nak is fel lehet fogni. Egyébként magához ragadta a döntést, hogy ki játszhat koncertjein és kit lehet új tagnak felvenni.

A „Paukenschläge - Furtwängler oder Karjan” c. könyvemben azokról a drámai összeütközésekről számolok be, amik ilyen magányos döntéseket váltottak ki. Még a bécsi kollégák is regélhetnek erről: a hírt, hogy Ausztriát megbüntető nem akar ott soha többet dirigálni, a sajtó nagy élvezettel kapta fel. Minket, a Berliini Filharmonikusokat, a bécsi kollégák szolidaritás nyilvánítására bíztattak. De Karajantól megtanultuk, hogyan kell hasznat hajtóan lépni és anyagi érdekeket érvényesítenünk. Így kiálltunk mellette, amíg a dolog nem minket érintett. A zenekar igazgatójaként az erős feszültségeknek én ittam meg a levét.

Beszámolóm a zenekari demokratikus jogokért Karajannal folytatott küzdelemről fontos kiegészítésre szorul. Amit annakidején a zenekari tagok sem tudtak, Karajan kitalálta: Furtwängler szerződésében benne foglaltatott, hogy a művészeti vezetésnek joga van az új tagok felvételéről is dönteni. Ezt a passzust Karajan előtt eltitkolták. Rászedettnek érezte magát és mélyen megbántódott, hiszen azt ígérték neki, hogy elődjének minden jogát és kötelezettségét átveheti. Csupán csak az volt a csekély különbség, hogy Furtwängler sohasem élt ezzel a lehetőséggel. A felelősséget tudatosan engedte át a zenekarnak; hiszen annak érdeke fűződött ahhoz, hogy utánpótlásnak csak a legjobb erőket szerződtesse. Azonkívül a zenekarral megosztott felelősség a hangintenzitásnak is hasznára vált.

Karajannál azonban inkább arról volt szó, hogy további hatalmi- és fegyelmezési eszközt kapjon a kezébe, mivel a zenekarban a fegyelem időnként valóban kívánni valót hagyott hátra, és hatalmát senkivel sem kívánta megosztani. Elődeim az igaz-

gatóságban soha nem beszéltek arról, hogy a kulturális szenátornak ezt a szerződés-változatot javasolták, vagy saját adatgyűjtésének eredménye volt-e. Roppantul örülök annak, hogy engem erről soha nem tájékoztattak, másképp a zenekar érdekeit nem tudtam volna olyan elfogulatlanul képviselni. Amikor én Karajannal a bécsi legkényesebb összekülönbözések után ismét visszatértem Berlinbe, Jürgen vezetőségi tag kollegám így vélekedett: „Jó, hogy felülkerekedtél a mi nagy mesterünkön, de ezt ő neked soha nem fogja megbocsátani.” És valóban így történt. Senki nem alázott meg úgy ahogy ő, de senki sem pártfogolt úgy, mint ő.

Zeneszerzőként próbáltam levegőhöz jutni, ha a Karajannal való huzakodásom fulladással fenyegetett. Ő váltotta ki belőlem a 139. zsoltár megzenésítését. Isten határtalan mindenhatósága népét (a zenekart) igencsak irritálta. A mester nélkül nem lehetett önálló gondolatokat, vagy érzéseket kifejezni. A bibliában is utána olvasható hogy ez hova vezet. Még a Batachomyomachia, a Békaegérharc is passzol a mi körülményeinkre. Már a régi görögök is tréfálkoztak az elhúzódo hős-dicsőítéssel. Ma a személy- és sztárkultusz a maga helyére került. Partitúrámat elküldtem Karajannak, aki akkoriban Zürichben porckorong operáción esett át. Levelemben egészen őszintén megírtam, hogy ő inspirált a kompozíció megírására. Feszülten vártam a reakciójára, ami nem sokáig váratott magára. Két nap múlva felhívott: senkinek se mutassam meg a partitúrát, ő akarja az ősbemutatót dirigálni, ami 1977-ben a Berliner Festwoche keretében meg is történt. A színházat mindig nagyon kedvelte.

Ma egész művészi pályafutását egy nagy színháznak látom. Az anyagot hozzá a környezetéből vette, ahol az embereket akkor díjazták, ha kiválnak a többitől. A legmagasabb elismerés eléréséhez nem szabad kis játszmákba bonyolódni. Nagy színházat pedig nem lehet minden szereplő különböző kívánságait figyelembe véve játszani. Karajan nemcsak eljátszotta nekünk attraktív sikerpályáját, sok fesztiválgató szennációhűségét is csillapította. Fellépésével lelkesíteni és boldoggá tenni tudott. Isteni és ördögi művészi szövedtek össze benne. Ilyesmiben azonban nemcsak a művészeknél fordul elő. Partnereitől sokat, néha túl sokat követelt, de ugyanakkor az idő szellemének is érzékeny kifürkészője volt.

Halálának tízéves évfordulóján Karajan emlékműsorra kaptam meghívást a német TV2-be. Előttem Sabine Meyer klarinétos beszélt, aki miatt egykor olyan heves viták folytak. Elmesélte, hogy egy nap Karajan

felhívta telefonon. Amikor megkérdezte őt, hogy mi újság, Karajan azt válaszolta: „Semmi, csupán azt szerettem volna tudni, hogy van; egyéb semmi.” Azt hittem, nem jól hallok. Ezt a szemérmes együttérzést a főnökünkől soha nem tapasztaltuk. Úgy meglepődtem, hogy egyetlen szót sem tudtam összehozni abból, amit korábban hozzászólásomhoz végiggondoltam. Még egy ilyen tulajdonsága is volt tehát!

Éppen ennyire meglepődtem, mikor néhány évvel a halála előtt egy a példaképére vonatkozó kérdésre Furtwängler nevét említette. Lehetséges volt ez egyáltalán? Karajan és Furtwängler teljesen ellentétes karakterrel rendelkeztek. Ezek az ellentétek egyesültek volna Karajanban? De ha ez elődjének alázatos önfeláldozása utáni titkos vágyakozása volt csupán, akkor is emberi kapacitásának egy hihetetlen dimenziójára vetett fényt. Ma abból kell kiindulnom, hogy nemcsak két lélekkel rendelkezett, hanem figyelemreméltó magasságok és mélységek szunnyadtak benne. Miért nem akart erről éppen velünk beszélni?

Egy évvel a halála előtt jelentette ki nyilvánosan hogy a bécsiakat még igen, de a Berliini Filharmonikusokat soha többet nem fogja dirigálni. Ennek a döntésnek a motivációja rejtve maradt előttünk. Ez igen sajnálatos, hiszen a nem kimondott kölcsönösen megérthetővé tettünk volna. A másikat belátóvá tenni, vagy véleményének megváltoztatására bírni, úgysem lett volna lehetséges. De a zeneépítés érdekében 30 éven keresztül végzett együttműködésnek nem kellett volna véget érnie.

Ha az ember a karmester és a zenekar közötti viszonyt egy házassághoz hasonlítja, úgy én 30 évig házasságban éltem vele. Nem hiszem, hogy egy kritikus vagy zenetörténész pontos képet tudna erről a rendkívüli dirigensről rajzolni. Még a leg-hűségesebb koncertlátogatók is csak ünnepi hangulatban látták őt. Komolyan felteszem magamnak a kérdést: vajon helyes volt a színpad mögötti területet is bevilágosítani? Nyilvánvaló, hogy mindenki, mi Filharmonikusok is, hibákat követtünk el, de miért nem tanulhatnánk ezekből a hibákból? Ha Karajan csillagának ragyogása az én leleplezésem következtében valakiben is elhalványult volna, attól bocsánatot kérek.

Mi leróttuk köszönetünket: a Berliini Filharmonikusok előtti utcának az ő nevét adtuk és Ulmban évente koncertekkel hódolnak Karajan emléke előtt.

(A cikk elsőként a „Das Orchester” című lap 2001/2. számában jelent meg. Köszönjük a közlés jogát.)